

Милош Бешић
Универзитет у Београду
Факултет политичких наука

УДК: 316.752
Оригинални научни рад
Примљен: 25. 03. 2014.

ВРЕДНОСНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ У БИВШОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Основни циљ овог рада јесте да измери и ујореди вредносне оријентације у земљама¹/енитетима које су наследнице Југославије. Основно питање на које ћемо покушати да одговоримо јесте: у којој мери још увек постоји сличности у погледу вредносних оријентација између земаља бивше СФРЈ, односно, у којој мери се земље бивше Југославије разликују у односу на западну Европу са једне, и остале посткомунистичке државе, са друге стране? Вредности које су биле предмет нашег интересовања и које смо ујоредили јесу: религиозности, расно/етничка толеранција, демократска вредносна оријентација, термисивности и социјално поверење. Присути је компаративан, а као метод користилићемо анализу коваријансе и каноничку дискриминациону анализу. Подаци на основу којих ћемо мерити вредносне оријентације обезбеђени су на основу Европског истраживања вредности 2008. и 2009. године. Резултати указују да су земље бивше Југославије у већем степењу расно/етнички толерантније и демократски вредносно оријентисане у односу на остале европске земље. Са друге стране, у земљама бивше Југославије нижи је степен термисивности и социјалног поверења. Коначно, истраживање вредносних оријентација је указало на то да Словенија у великој мери одступа од вредносних образаца осталих земаља бивше Југославије, а да је значајно ближа мерним вредностима западне Европе.

Кључне речи: религиозности, толеранција, термисивности, социјално поверење, демократска оријентација, анализа коваријансе, каноничка корелација

Концептуални оквир истраживања

У социологији, оној традиционалној наравно, појам вредности је посебно изражен у Парсонсовој системској теорији. Парсонс (1939) је тврдио да су вредности најважније за друштвено устројство и друштвену стабилност, тачније, оне су постављене као фундамент друштвене структуре. Оне, по њему, представља-

¹ У овом раду користилићемо за сваки ентитет који је наследник некада целовите СФРЈ термин 'земља'. Разлог томе је што истраживање као посебан ентитет укључује и Косово. Будући да је реч о самопроглашеној и од Србије непризнатој држави, је да је истраживање морало Косово да третира као посебну територијалну целину.

ју морална уверења и као таква јесу основ људске рационалности и оправдање за животне изборе. Теоријски, најчешће, вредности се интерпретирају као 'веровање у пожељно' (Kluckhohn, 1951). Оне се разумеју као укоренење матрице мотивације, или као базичне оријентације на којима почивају норме, ставови и понашања (Spates, 1983). Milton Rokeach (1968) дефинише вредности као 'диспозиције', слично као и када је реч о ставовима, само што су вредности у односу на ставове фундаменталније, тачније, ставови проистичу из вредности. Hofstede (1984), слично претходницима, тврди да вредности опредељују наше изборе, истовремено их објашњавајући.

Мерење вредносних оријентација, већ данас, има солидну традицију на глобалној равни. У компаративним истраживањима стандарде су поставили три теоретичара и то Hofstede, Schwartz и Inglehart (такозвана 'велика тројка'). Hofstede (1980, 2001) третира вредности као основ културе, а саме вредности су обликоване у пет базичних вредносних оријентација². Он је први реализовао крос-културно компаративно истраживање вредносних оријентација, које је имало ограничене компаративне домете, с обзиром на то да је у истраживању коришћен узорак запослених у једној компанији (IBM) која има експозитуре широм света. Swartz (1992, 1994, 2004) идентификује седам³ кључних вредносних оријентација на основу којих се, по њему, могу разликовати културе и нације. По овом теоретичару и истраживачу сваку културу можемо да позиционирамо у мултидимензионалном простору с обзиром на дистрибуцију ових седам вредносних димензија. Swartz је реализовао велико компаративно истраживање вредносних оријентација на основу аутентичног инструментарија који проистиче из његове теоријске схеме.

Најдоминантнији емпиријски приступ данас је свакако онај који је инаугурисао Inglehart (1977, 1990, 1997). Основне претпоставке на којима је изградио своју теорију, а онда и мерење вредности, представљају транскрипцију Маслоуеве теорије мотивације по којој људи вреднују оно што им недостаје, тј. вредност је оно што је појединцу најпотребније у датим друштвеним условима (такозвана хипотеза оскудице). На овој идеји Инглехарт је изградио компаративно-историјски конструкт који заправо почива на идеји да се савремено друштво креће од материјализма ка постматеријализму. Прецизније, материјалне вредности су карактеристика ранијих епоха, зато што су појединци у тим друштвима живели у материјалним дефицитима, док савремено друштво карактеришу постмате-

² Услед проблема у превођењу дајемо назив ових вредносних оријентација на изворном језику: power distance, uncertainty avoidance, individualism, masculinity и long-term orientation.

³ То су: harmony, embeddedness, hierarchy, mastery, affective autonomy, intellectual autonomy, egalitarianism.

ријалне вредности, зато што нема више материјалног дефицита, тј. појединци у савременом друштву теже самоактуализацији и афирмацији духовних вредности. По Инглехарту читаве културе можемо посматрати кроз две базичне димензије, и то су: *ојсџанак* насупрот *блајосџању* и *џрадиционализам* насупрот *секуларно-рационалним вредносџима*.

Vinken (2004) је све приступе и теоретичаре вредносних оријентација поделио у три групе и то су: постмодернисти, димензионалисти и партикуларисти. По њему, постмодернисти тврде да су вредности флуидне, хибридне и да се налазе у процесу сталног дефинисања и редефинисања. У савременом друштву вредности су дате као избор појединцима по принципу *a la carte*, те у условима наглашеног партикуларизма и индивидуализма, уместо снажних структуралних социјалних механизма који делују на појединца, сами актери се слободно опредељују и бирају властите вредносне матрице. Димензионалисти сматрају да за све вредности у друштву постоји једна кључна, фундаментална вредност из којих све остале проистичу, и као такве вредности су само димензије или 'експозитуре' ове базичне вредности. Партикуларисти третирају вредности као структуриране, али ипак као посебне вредносне оријентације. Тако се посебно анализирају религиозност, породичне вредности, политичке вредности, традиционализам итд.⁴.

Партикуларисти су посебно оријентисани на проблеме промена које се кроз време дешавају када је реч о вредностима (Ester, Halman & Rukavishnikov, 1997; Halman & Riis, 1999). Овај приступ је наглашено компаративно-историјски. Тачније, анализирају се промене које су се дешавале у различитим друштвима, и упоређују се вредносне оријентације како би се идентификовале промене вредности с обзиром на факторе који су у том периоду утицали на различита друштва. Основно интересовање партикулариста јесте да се идентификује у којој мери су вредности перзистентне на деловање различитих друштвених фактора, или пак, да утврде под којим друштвеним променама се и саме вредности мењају.

Најважније, дакле, питање јесте анализирање вредносних оријентација кроз призму друштвених промена. У овом погледу постоје два аспекта која се морају посебно имати у виду. Прво, то су специфични фактори који делују унутар једне друштвене и политичке заједнице, и друго, то су промене које су заједничке у цивилизацијском смислу, с обзиром да ове друге делују мање-више једнако на сва друштва у савременом глобалном контексту.

Посебно је питање истраживања вредности и података којима располажемо из периода бивше Југославије. Проблем поређења је превасходно методолошке природе, наиме, ова истраживања су оперисала различитим инструментима, те је

⁴ Ако прихватимо ову класификацију, овај рад припада управо категорији коју је Винкен одредио као 'партикуларисти'.

поређење крајње отежано. Но свакако да су подаци у ширем теоријском смислу индикативни и да омогућавају да се наслуте одређени трендови. Једна од класичних студија вредности на нашим просторима је оперисала нестандардизованим, и донекле за то време оригиналним, батеријама питања којима су се мериле вредносне оријентације (Поповић ур. 1977). Она је била специфична не само по мерењу вредносних оријентација, већ и због тога што су мерене разлике у вредностима између различитих социјалних слојева тадашње Југославије. Но, без обзира на слојне разлике, у истраживању је утврђен висок ниво колективизма, ауторитарности, етатистичке и самоуправне оријентације. Ниво религиозности који је измерен био је на ниском нивоу. Иначе је религиозност имала јасне трендове у готово свим истраживањима, а образац је: ниска религиозност до почетка осамдесетих, потом нагли тренд раста, те стагнација половином деведесетих (Бешић 2001). Вредносне оријентације које је Пантић (1981) истраживао су: модернизам, отвореност према свету, ауторитарност, конформизам, локус контроле, религиозност и партијска оријентација. Проучавајући вредносне оријентације младих, Пантић (1990) је утврдио да је од 1981. до 1990. дошло до симболичног повећања материјалистичких вредности за 4% (28% до 32%). Према томе, по овом аутору, у овом периоду не може говорити о порасту постматеријалистичких вредности.

Иначе, када је реч о истраживањима вредности и вредносних оријентација у бившој Југославији, Пантић (1992) наводи да су постојала два периода. Први, од Другог светског рата до почетка седамдесетих, у коме је, по анализи аутора, обављено двадесетак истраживања. Ова истраживања нису евидентирала конфликт у вредносним оријентацијама. У другом периоду, који је по аутору трајао од почетка осамдесетих до почетка деведесетих, анализом тридесетак емпиријских истраживања, Пантић утврђује да се дешава интензивна динамика и конфликт вредносних модела у истраживачким налазима. Када је о самим вредностима реч, у овом периоду се идентификују пораст ауторитарности, чак и код млађе популације, што је свакако атипично са становишта трендова у свету у том периоду. Идентификује се, такође, пораст религиозности. Општи пад вредности самоуправног друштва довео је до смањења поверења у друштвену својину, те до пада колективистичке оријентације. Коначно, постматеријалистичке и постмодерне вредности, нарочито код младих, бележиле су трендове раста, иако не у мери као што је био случај у западним земљама. Конфликт који се дешава у вредносним обрасцима у транзиционом периоду неретко показује пораст броја истраживања деведесетих година на овим просторима (Болчић 1995, Кузмановић 1998, Васовић 1998, Бешић 2000). Као аргументи најчешће се наводи резистентност вредносних матрица из социјалистичког периода, са једне стране, те истовремено формирање нових вредности под утицајем промена у друштвеној структури. По-

јединци у овим условима усвајају 'нове' вредности али истовремено задржавају 'старе' које су овима противуречне.

У овој темпоралној класификацији, свакако недостаје период истраживања вредности од деведесетих до данас. Три су кључне карактеристике овог последњег периода у истраживању вредносних оријентација. Прво, то је наглашен компаративан приступ са првим емпиријским студијама у којима се упоређује већи број земаља; друго, то је лонгитудинални приступ у коме се користе исти инструменти у новијим истраживањима, а са циљем мерења трендова; и треће, то је стандардизација методологије и прихватање инструментаријума који се користе у доминантним светским истраживањима.

Тако у компаративном смислу, најпре Пантић (1998) указује на високу корелацију између постматеријалистичких вредности и социјалног поверења. Једнако, у духу Инглехартове теорије, он указује на везу између економских услова и вредности. Анализирајући постсоцијалистичке земље, Пантић статистички потврђује да се у готово свим земљама овог типа може идентификовати исти синдром вредности које су резултат сличних економских околности и идеолошке индоктринације. Коришћењем Инглехартовог инструментарија, Пантић (2002) на основу истраживања из 1996. године утврђује да је постматеријалистичка вредносна оријентација у Србији присутна на нивоу од 23%, и да се по овом скору Србија налази на десетом месту од 15 транзиционих земаља. На сродност између посткомунистичких земаља Пантић (2005) указује и на основу података из светског истраживања вредности (WWS), констатујући 'изненађујуће велику сличност' између бивших комунистичких земаља када је реч о вредносним оријентацијама. Ове сличности су изражене у погледу дистрибуције 'вредности оскудице' и 'вредности секуларно-рационалног ауторитета'. Но у овом погледу, када је реч о земљама бивше Југославије, Пантић утврђује да Словенија (додуше заједно са Пољском) одступа од описаног обрасца постсоцијалистичких земаља⁵.

Једна од анализа лонгитудиналног типа приказана је код Павловића (2009). Овај аутор је анализирао одређене трендове у вредносним оријентацијама на основу истраживања Д. Пантића, али и додајући одређене вредносне димензије које преваходно проистичу из Инглехартовог приступа. Он је утврдио да су вредности самоизражавања слабо проширене, а у последњих десет година не постоји изражена динамика у овом погледу. Такође, утврдио је да су демократске вредносне оријентације, нарочито код младих, широко прихваћене⁶.

У контексту који ми постављамо као наш истраживачко-хипотетички оквир, кључно питање након 20 година транзиције у бившој Југославији јесте: да ли и у

⁵ Ово одговара нашим налазима.

⁶ И овај налаз је у складу са налазима овог истраживања.

којој мери су изражене друштвене и политичке разлике између земаља које су наследили ову државу? Друго, комплементарно питање јесте, да ли и у којој мери се ове земље у целини разликују од осталих посткомунистичких земаља са једне и осталих европских земаља са друге стране? Као аргумент да су земље бивше Југославије међусобно сличније у односу на остатак Европе наводи се заједничка историја и искуство у заједничкој држави, тачније, заједништво у две државе са дисконтинуитетом у Другом светском рату. Ово нарочито важи, дакако, за период постојања СФРЈ, с обзиром на то да је у том периоду развијан унеколико специфичан модел друштвеног и политичког организовања који је бившу Југославију значајно разликовао од осталих социјалистичких земаља тог времена. Са друге стране, у време распада СФРЈ, нарочито од стране националистичких елита и теоретичара националне провинијенције, истиче се уверење да је бивша Југославија била насилна и артифицијелна заједница, те да су разлике између земаља које су је сачињавале увек постојале, како на историјској тако и у актуелној равни, те да су сличности заправо биле привид политичко-идеолошке репресије типичне за социјализам ауторитарног типа, какав је, по овом мишљењу, био у социјалистичкој Југославији.

Када је о самим вредносним оријентацијама реч, ми заправо желимо да утврдимо да ли су те вредности под утицајем транзиције и глобализације 'доведене' на ниво савремених друштава западне Европе, или су оне још увек резистентне на факторе глобализације и друштвене трансформације. Како би компарација била теоријски валидна, ми ћемо поредити вредносне оријентације између земаља бивше Југославије, а онда ове са референтним вредностима у западној односно посткомунистичкој Европи. На тај начин ћемо бити у стању да кажемо постоји ли заиста нека врста југословенске 'изузетности' и у којој мери је то изражено. Тиме ћемо дати део одговора на питање да ли је Југославија, макар у вредносном смислу, још увек 'целина', или су пак разлике између земаља бивше Југославије једнако изражене као што су изражене разлике између ових и осталих европских земаља.

Подаци и мерење

За потребе тестирања наших хипотеза користили смо податке *Европској истраживања вредности* које је обављено у свим земљама Европе 2008-2009. године. Истраживање је анкетног типа, а у истраживању је коришћен идентичан упитник за све земље. Узорак је, такође, мање-више идентичан, тачније у свим земљама коришћен је вишестепени случајни узорак са укупним бројем од око 1500 испитаника.

Кључни метод који смо користили у овом раду, осим дескриптивне статистике, јесте анализа коваријасе. Разлози су крајње оправдани и држим, веома јасни. Наиме, с обзиром на то да је основни циљ упоређивање средње вредности на ска-

лама које мере вредносне оријентације, анализа варијансе и коришћење Ф теста је свакако најједноставније решење. Међутим, будући да поредимо различите земље, као и различите категорије земаља, морају се имати у виду одређене демографске разлике које постоје између самих земаља, односно група земаља. Тако, сасвим јасно, ниво образовања и материјални стандард у западној Европи је на вишем нивоу него у земљама бивше Југославије, као и у односу на посткомунистичку Европу. Исто важи и за просечне године старости и ниво образовања. Стога је било нужно да када поредимо степен вредносних оријентација које су непосредни предмет нашег интересовања, аритметичке средине вредносних оријентација статистички контролишемо степеном образовања, материјалним статусом и просечном старости популације. На такав начин се избегава грешка која се може десити да припишемо разлике у нпр. религиозности између западне и источне Европе, а да су ове разлике напосто функција образовања, услед чињенице да су у просеку људи у западној Европи образованији у односу на становнике посткомунистичке Европе, или зато што су у просеку старији, или зато што у просеку имају виша примања. Саме контролне варијабле су коришћене на следећи начин: када је о годинама реч, аутентично, на интервалној скали која мери старост испитаника; приходи су мерени на интервалној скали која мери приходе појединца на начин да су приходи трансформисани у еврима на интервалној скали по члану домаћинства, док је за образовање коришћена стандардизована ординална ISCED лествица⁷.

Када је о самом узорку реч, као што је речено, истраживањем је обухваћен репрезентативан узорак свих европских земаља. За сврху компаративног истраживања све земље смо поделили у три групе. Прву групу смо означили као западноевропске земље (или земље западне Европе). Ову групу сачињавају 23 земље са укупним бројем од 31 287 испитаника. Ову групу сачињавају све земље Европе које нису имале социјалистичко друштвено-политичко уређење. Другу групу сачињавају управо земље у којима је постојао социјализам након Другог светског рата, а које су постале парламентарне демократије након пада Берлинског зида. Ову групу сачињава 17 земаља са укупним бројем од 25 967 испитаника и у њој нису заступљене земље бивше Југославије. Од земаља бивше Југославије формира је посебна група, коју чини седам земаља⁸ са укупним бројем од 10 532 испитаника.

⁷ ISCED: International Standard Classification Of Education.

⁸ Још једном напомињемо да ћемо у овом раду користити термин 'земље' бивше Југославије (или бивше СФРЈ), са напоменом да се Косово третира посебно, као и друге земље бивше Југославије. Нећемо из разлога политичке коректности користити термин 'држава' када је реч о земљама бивше СФРЈ. На овај начин избегавамо могуће примедбе да Косово није држава. (мислим да је ова фуснота сувишна, заправо инсистирање на њој управо скреће пажњу и сугерише одређени став..., а циљ је био неутралност..)

Религиозност

У овом смо раду најпре мерили религиозност. Ова димензија мерена је уз помоћ пет ајтема који се тичу традиционалних аспеката веровања, а које постоје у свим религијама. За сваки појединачно ајтем прилажемо процентуалне вредности оних који верују.

У Табели 1. подаци указују на разлике које постоје по аспектима, како између земаља бивше Југославије, тако и у односу на западно-европске, односно остале посткомунистичке државе. На узорку бивших земаља Југославије, веровање у Бога је на вишем степену у односу на остатак Европе. Међутим, када је реч о свим осталим аспектима вере, мерене процентуалне вредности у земљама бивше Југославије су на nižем степену, како у односу на западну Европу, тако и у односу на остале посткомунистичке земље.

На основу ових пет ајтема формирали смо скалу која мери религиозност. Скала је оптимизирана од 0 (најнижи степен религиозности) до 1 (највиши степен религиозности)⁹. Cronbach's Alpha коефицијент, као мера релијабилности, износи 0.88 за укупан узорак и 0.86 за узорак бивших југословенских земаља. У Табели 2. приказане су преоцењене средње вредности на скали која мери религиозност за сваку земљу бивше Југославије, као и за три категорије земаља.

Табела 1. % оних који верују у

	Бога	Живот после смрти	Пакао	Рај	Грех
БиХ	95.8	64.7	65.9	69.5	73.1
Хрватска	90.1	59.3	46.2	60.4	67.9
Црна Гора	88.3	29.5	31.6	38.1	66.7
Србија	92.0	34.1	29.7	37.8	61.9
Словенија	66.6	35.7	18.9	32.1	44.3
Македонија	95.1	47.5	44.7	49.7	60.3
Косово	99.6	76.1	76.5	79.1	81.0
Западна Европа	75.7	57.8	37.1	51.2	58.2
Посткомунистичке државе	83.0	51.4	48.4	53.9	71.8
Бивша Југославија	90.1	50.2	45.7	53.2	65.6

⁹ Увек ћемо у овом раду користити овакву врсту скалирања како би поједноставили упоредивост и интерпретацију.

Табела 2. АНКОВА - Религиозност на свим узорцима

Држава	Арит. сред.	Н		Станд. грешка	95% интервал поверења
БиХ	.748	1487	.010	.728	.767
Хрватска	.677	1492	.010	.658	.697
Црна Гора	.519	1488	.010	.500	.538
Србија	.552	1474	.010	.533	.571
Словенија	.422	1331	.013	.396	.448
Македонија	.656	1392	.010	.638	.675
Косово	.822	1598	.009	.804	.840
Западна Европа	.599	23810	.003	.594	.605
Посткомунистичке државе	.619	21477	.003	.614	.624
Бивша Југославија	.598	8568	.004	.590	.606

Анализом коваријансе, када средње вредности контролишемо материјалним статусом, образовањем и годинама старости, разлике између седам земаља бивше Југославије су статистички значајне ($F(6, 8558)=168.43, p < .001$). Уколико упоредимо степен религиозности на идентичној скали између три посебна узорка, тачније, уколико упоредимо бившу СФРЈ са западноевропским, односно посткомунистичким државама, анализом коваријансе утврдили смо да разлике јесу значајне ($F(2, 53849)= 14.82, p<.001$). Међутим, између укупног узорка бивших југословенских земаља и осталих држава западне Европе разлике у аритметичким срединама су веома мале¹⁰.

Према томе, када је о религиозности реч, израженије су разлике унутар узорка земаља бивше Југославије него што су разлике између ових земаља са једне и осталих посткомунистичких земаља са друге стране. Штавише, Словенија, Црна Гора и Србија су у мањем степену религиозне у односу на просек западноевропских земаља. Уколико би посматрали ове три државе посебно у односу на преостале четири које сачињавају бившу Југославију, може се видети очита дискрепанца у мереним вредностима религиозности између ове две групације. Тако су у просеку ове три земље у мањем степену религиозне у односу на западну Европу, а преостале четири су религиозније од просека осталих посткомунистичких држава.

Расна/етничка нетолеранција

Други аспект вредности који је био предмет нашег интересовања јесте расна/етничка (не)толеранција. За ову сврху коришћен је у истраживању један од

¹⁰ Јако велики узорак резултирао је јако малим стандардним грешкама мерења, те су и минималне разлике између аритметичких средина статистички значајне.

стандардних ајтеме Богардусове скале социјалне дистанце, тачније, ајтем који се односи на прихватање односа са припадницима одређених скупина и живота у њиховом комшилуку. У табели 3 приказујемо проценат оних који на свим узорцима не би волели да имају за комшије припаднике спецификованих групација. Највиши степен социјалног дистанцирања на узорку земаља бивше Југославије меримо према Ромима, али је интересантно да је дистанцирање у односу на ову етничку скупину значајно израженије у западној Европи, а посебно у осталим посткомунистичким земљама. У односу на остатак Европе, већи степен дистанце на узорку бивше Југославије меримо само када је реч о људима са бројном породицом.

Табела 3. % оних које НЕ БИСМО ВОЛЕЛИ да имамо за комшије

	Људе друге расе	Муслимане	Досељенике	Јевреје	Роме	Хришћане	Људе са бројном породицом
БиХ	14.3	13	14.5	15.2	21.7	5.5	10.2
Хрватска	12.7	17.5	13.3	12	25.1	7.4	11.9
Црна Гора	12.8	12.7	11.3	15.1	20.5	8.6	10.4
Србија	20	27	22.7	17.6	24	16.7	19.4
Словенија	28.9	29.3	28.5	28.2	39.1	-	28.6
Македонија	21.2	26.8	20.4	16.1	16.4	5.7	14.1
Косово	29.2	19.6	35.7	22.5	26.1	15.5	27
Западна Европа	12.7	18.5	16.1	13.9	36.4	10.4	11.3
Посткомунистичке државе	20.4	28.4	24.9	19.4	47.2	8.2	16.2
Бивша Југославија	19.8	20.7	20.9	18.0	24.5	9.9	17.3

На основу ових ајтема, формирана је скала од 0 до 1 којом меримо расну/етничку нетолеранцију, дакле, што су вредности на скали више, то је већи степен нетолеранције. Cronbach's Alpha коефицијент за целокупан узорак износи 0.79, док је референтна вредност за узорак земаља бивше Југославије 0.82. У Табели 4. приказане су средње вредности на скали за сваки поједини узорак који је предмет нашег интересовања. Мерено анализом коваријансе, када се средње вредности нетолеранције контролишу степеном образовања, годинама старости и материјалним статусом, разлике између земаља бивше Југославије су изражене ($F(6, 8489)=46.91, p < .001$). Оно што може бити интересантно јесте податак да је степен расне/етничке нетолеранције најизраженији у Словенији док је БиХ најтолерантнија у односу на све остале бивше земље СФРЈ.

Када се упореде три категорије земаља, ($F(2, 54112)=260.12, p < .001$) податак указује да највиши степен толеранције меримо управо на узорку бивших земаља СФРЈ, а посебно интересантно у овом смислу је, да су управо посткомунистичке државе најнетолерантније.

Табела 4. АНКОВА - Етничка/расна нетолеранција на свим узорцима

Држава	Арит. сред.	Н		Станд. грешка	95% интервал поверења
БиХ	0.119	1160	.008	.103	.135
Хрватска	0.154	1225	.008	.138	.170
Црна Гора	0.145	1233	.008	.130	.161
Србија	0.213	1231	.008	.198	.229
Словенија	0.285	812	.011	.264	.306
Македонија	0.174	1417	.007	.159	.188
Косово	0.241	1421	.008	.103	.135
Западна Европа	0.184	23714	.002	.180	.187
Посткомунистичке државе	0.236	21905	.002	.233	.240
Бивша Југославија	0.173	8499	.003	.167	.178

Дакле, по овом податку земље бивше Југославије су много ближе западноевропским земљама него што је то случај са остатком посткомунистичког света у Европи. Али ваља имати у виду да је расна/етничка толеранција присутнија у земљама бивше Југославије него у западној Европи. Чак четири државе појединачно, БиХ, Хрватска, Црна Гора и Македонија имају ниже вредности нетолеранције у односу на западноевропски просек¹¹. Податак је теоријски интересантан, посебно са становишта чињенице да је на простору бивше Југославије готово читаву деценију беснео рат који је у великој мери имао етничку позадину. Да ли то значи да је рат заправо повећао степен етничке толеранције, или пак, податак говори о томе да су рецидиви етничке толеранције из времена СФРЈ још увек веома снажни, те и поред тог рата је степен националне толеранције на вишем нивоу у односу на западну Европу? Ово питање је посебно важно с обзиром на веома изражену разлику у етничкој/расној нетолеранцији у бившој Југославији у односу на остале посткомунистичке државе.

Демократска вредносна оријентација

Посебан сегмент нашег интересовања јесте демократска вредносна оријентација. У *Европском исцртавању вредности* демократске вредности мере се

¹¹ Овај налаз доводи у питање смисао јавних политика западних земаља које својим програмима поспешују етничку толеранцију у бившој Југославији.

посредством скале коју сачињавају ајтеми који заправо мере ставове према демократији. За мерење самих ставова коришћена је четворостепена Ликертова лествица са степенима од: *не слажем се у њој/иј/унос/и* до *слажем се у њој/иј/унос/и*.

Табела 5. Демократска вредносна оријентација
– кумулативни % слажем се и слажем се у потпуности

	Демократија је боља од осталих	У демократији привреда лоше функционише	Демократија је неодлучна	Демократије не одржавају ред
БиХ	83.40	26.50	26.50	33.40
Хрватска	87.50	41.30	37.90	30.60
Црна Гора	85.60	30.40	29.80	27.60
Србија	84.50	35.10	33.30	29.70
Словенија	90.50	43.20	67.90	47.30
Македонија	88.50	29.80	49.20	25.60
Косово	89.50	21.50	18.80	24.90
Западна Европа	94.2	28.6	52.4	26.3
Посткомунистичке државе	86.5	42.0	53.9	44.0
Бивша Југославија	87.1	32.4	37.4	31.2

У Табели 5. приказани су кумулативни проценти слагања са тврдњама. Прва тврдња је афирмативна, док су преостале три негативне у односу на демократију. Када је реч о укупном узорку бивше СФРЈ, највећу дискрепанцу у односу на остала два узорка меримо када је реч о ставу да је демократија неодлучна и да производи честе свађе и неслагања. Интересантно је, наиме, да се у просеку они који живе на територији бивше Југославије у значајно мањој мери слажу са овим ставом како у односу на западну Европу, тако и у односу на посткомунистичке земље.

На основу ових четири ајтема формиран је скор који мери демократску вредносну оријентацију на идентичан начин као у пређашњим мерењима, дакле, 0 је најнижи а 1 највиши степен демократске вредносне оријентације. Вредности Cronbach's Alpha коефицијента износе 0.76 за све земље и 0.81 за узорак свих бивших земаља Југославије.

Ако упоредимо земље бивше Југославије (Табела 6.) разлике су свакако статистички значајне ($F(6, 7974)=75.66, p < .001$). Најнижи степен демократске вредносне оријентације меримо у Словенији, а највиши на Косову¹². Оно што је,

¹² Треба имати у виду да је теренско истраживање на Косову урађено годину дана након самопроглашења независности, што је свакако утицало на став о демократији.

међутим, посебно интересантно јесте да је просечна вредност демократске вредносне оријентација на укупном узорку земаља бивше Југославије на вишем нивоу како у поређењу са земљама западне Европе, тако и у поређењу са осталим посткомунистичким државама ($F(2, 50428)=703.19, p < .001$). Чак иако узмемо у обзир да је мерена вредност на Косову донекле утицала на високу мерену вредност демократске вредносне оријентације на узорку бивше СФРЈ, те ако искључимо Косово, приврженост демократији је у бившој Југославији на нивоу западно-европског просека и на значајно вишем нивоу у односу на посткомунистичку Европу. Појединачно, више вредности мерења у односу на западну Европу бележимо у Црној Гори и БиХ.

Табела 6. АНКОВА - Демократска вредносна оријентација на свим узорцима

Држава	Арит. сред.	Н		Станд. грешка	95% интервал поверења
БиХ	0.596	1095	.006	.583	.608
Хрватска	0.547	1213	.006	.535	.559
Црна Гора	0.589	1104	.006	.577	.601
Србија	0.565	1184	.006	.553	.577
Словенија	0.479	795	.008	.463	.495
Македонија	0.562	1273	.006	.551	.574
Косово	0.685	1320	.006	.673	.697
Западна Европа	0.577	22556	.002	.574	.580
Посткомунистичке државе	0.498	19894	.002	.495	.501
Бивша Југославија	0.586	7984	.003	.581	.590

Пермисивност

Следећа вредносна оријентација која је била предмет интересовања у овом раду јесте пермисивност. Овај концепт операционализован је у упитнику по ајтемима на десетостепеној лествици процене, на начин да су испитаници исказивали лични став о томе да ли су или нису оправдана пермисивна понашања/односи. У Табели 7. приказане су средње вредности на сваком ајтему.

Резултати указују да, осим када је реч о успутном сексу, на узорку земаља бивше Југославије меримо значајно нижи степен оправдавања наведених понашања/односа, како у односу на западне демократије, тако и у односу на посткомунистичке државе.

Табела 7. Пармисивност: средње вредности по ајтемима на свим узорцима

	Хомосексуалност	Проституција	Развод	Узимање лакших дрога	Ванбрачна веза	Успутни секс
БиХ	1,73	1,51	4,20	1,38	2,14	2,67
Хрватска	2,49	1,89	4,58	1,52	2,24	2,71
Црна Гора	1,73	1,40	5,29	1,27	2,05	2,81
Србија	1,82	1,66	4,85	1,31	2,27	2,93
Словенија	3,91	2,53	6,39	2,09	2,56	3,33
Македонија	2,05	2,07	4,85	1,65	2,23	3,29
Косово	1,29	1,16	2,15	1,12	1,40	1,64
Западна Европа	5.26	3.05	5.88	2.03	2.21	3.35
Посткомунистичке државе	2.46	2.14	4.71	1.59	2.47	2.65
Бивша Југославија	2.11	1.73	4.57	1.46	2.11	2.75

Као и у претходним случајевима, формирали смо скалу која мери пермисивност са вредностима од 0 (минимум) до 1 (максимум). Cronbach's Alpha коефицијент износи 0.79 за целокупан узорак и 0.78 за подузорак свих земаља бивше Југославије. Средње вредности на скали пермисивности које су контролисане, као и увек, образовањем, годинама старости и материјалним статусом, са референтним статистичким подацима презентирани су у табели 8.

Табела 8. АНКОВА - Пармисивност: средња вредност на свим узорцима

Држава	Арит. сред.	Н		Станд. грешка	95% интервал поверења
БиХ	0.135	1193	.005	.126	.144
Хрватска	0.158	1294	.005	.149	.167
Црна Гора	0.150	1256	.005	.141	.159
Србија	0.166	1295	.004	.157	.174
Словенија	0.260	816	.006	.248	.272
Македонија	0.200	1419	.004	.191	.208
Косово	0.049	1463	.004	.041	.058
Западна Европа	0.270	24107	.001	.267	.272
Посткомунистичке државе	0.200	22030	.001	.197	.202
Бивша Југославија	0.178	8736	.002	.174	.181

Најпре, уколико анализирамо земље бивше Југославије, разлике су свакако значајне ($F(6, 8726)=166.362, p < .001$). Највиши степен пермисивности меримо у Словенији, а далеко најнижи на Косову. Уколико се пермисивност тумачи као једна од кључних димензија традиционализма, према томе, може се рећи да је Косово најтрадиционалнији део бивше Југославије. Са друге стране, ако упоредимо укупан узорак бивше Југославије са два референтна узорка осталих земаља Европе, утврђујемо да је степен пермисивности на узорку бивше СФРЈ на најнижем нивоу ($F(2, 54867)=892.99, p < .001$). Појединачно, посматрано у паровима, можемо видети да је ниво пермисивности у Словенији приближан референтној вредности у западној Европи, и далеко виши, како у односу на остале земље бивше Југославије, тако и у односу на просечну вредност пермисивности на узорку посткомунистичких држава. Но, са изузетком Словеније, појединачно у свим осталим земљама бивше Југославије меримо нижи степен пермисивности од европског просека, а са изузетком Македоније, у свакој од ових земаља нижи је степен пермисивности у поређењу са просеком који смо утврдили на узорку свих посткомунистичких држава.

Социјално поверење

Последња вредносна оријентација која је била предмет мерења јесте социјално поверење. Концепт је заправо преузет из теорија о социјалном капиталу а операционализован је посредством три питања у упитнику. Прво од три питања је двовалентно по свом карактеру, тачније, испитаници су се дисјунктивно одређивали према томе да ли се већини људи углавном може веровати, или пак, човек никада не може бити довољно опрезан. Дистрибуција добијених вредности на овом питању за све узорке приложена је у Табели 9. На основу овог индикатора утврђујемо да је на укупном узорку бивших земаља СФРЈ нижи степен социјалног поверења у поређењу са посткомунистичким земљама, док су мерене вредности у западној Европи на далеко вишем нивоу.

Табела 9. % слагања са опозитним тврдњама на питањима која мере социјално поверење

	Већини људи се може веровати	Човек никада не може бити довољно опрезан
БиХ	26,6%	73,4%
Хрватска	19,7%	80,3%
Црна Гора	24,9%	75,1%
Србија	11,8%	88,2%
Словенија	24,2%	75,8%
Македонија	20,1%	79,9%
Косово	11,2%	88,8%
Западна Европа	37,8%	62,2%
Посткомунистичке државе	25,3%	74,7%
Бивша Југославија	19,6%	80,4%

За друга два питања којим је мерено социјално поверење коришћена је десетостепена лествица процене. Оба питања на половима мере опозитни став. Највишу вредност на десетостепеној скали на првом питању има став да 'људи углавном покушавају да помогну другима', док најнижа вредност мери опозитни став. На другом питању исти је случај, само што је највиша вредност став да би 'већина људи покушала према вама да буду поштени', док је најнижа вредност став опозитан овоме. Средње вредности на десетостепеној скали за оба питања приложене су у Табели 10. У оба случаја средње вредности у западној Европи су на вишем нивоу у поређењу са посткомунистичким земљама, укључујући и земље бивше Југославије. Међутим, када је реч о помагању другима, средња вредност на узорку свих земаља бивше СФРЈ је на истом нивоу као и на узорку осталих посткомунистичких држава, док је та референтна вредност за бившу Југославију нижа у односу на остале посткомунистичке земље, када је реч о процени поштења у понашању других.

Табела 10. Социјално поверење: средње вредности на два питања на свим узорцима

	Људи углавном покушавају да помогну другима	Већина људи би према вама покушали да буду поштени
БиХ	4.23	4.58
Хрватска	4.08	5.01
Црна Гора	4.15	4.90
Србија	3.97	4.91
Словенија	4.67	5.53
Македонија	4.13	4.28
Косово	4.36	4.66
Западна Европа	4.98	5.83
Посткомунистичке државе	4.22	5.10
Бивша Југославија	4.22	4.83

Коначно, за потпуно мерење степена социјалног поверења формиран је скор на скали од 0 (минимум) до 1 (максимум). Strobach's Alpha коефицијент износи 0.81 како за све земље, тако и за узорак земаља бивше Југославије. Основна дистрибуција скорa презентирана је у табели 11. Када средње вредности овог скорa, као и у претходним случајевима, контролишемо анализом коваријасе степеном образовања, материјалним статусом и годинама старости, разлике између земаља бивше Југославије су статистички значајне, иако нису нарочито изражене ($F(6, 8729)=14.19, p < .001$). Највиши степен социјалног поверења меримо у Словенији, а најнижи у Србији.

**Табела 11. АНКОВА - Социјално поверење:
средња вредност на свим узорцима**

Држава	Арит. сред.	Н		Станд. грешка	95% интервал поверења
БиХ	0.331	1194	.007	.317	.346
Хрватска	0.322	1298	.007	.308	.336
Црна Гора	0.342	1259	.007	.328	.356
Србија	0.288	1300	.007	.274	.301
Словенија	0.384	816	.010	.365	.403
Македонија	0.307	1406	.007	.293	.320
Косово	0.303	1466	.007	.290	.317
Западна Европа	0.445	24156	.002	.441	.449
Посткомунистичке државе	0.363	22062	.002	.359	.366
Бивша Југославија	0.343	8739	.003	.337	.348

Упоређивањем три категорија земаља, резултати указују да је степен социјалног поверења значајно виши у западној Европи у односу на посткомунистичке земље, при чему је у земљама бивше Југославије мерена вредност нижа у односу на просек осталих посткомунистичких земаља ($F(2, 54951)=552.6, p < .001$). Појединачно, са изузетком Словеније и Црне Горе, свака поједина бивша земља СФРЈ има ниже вредности социјалног поверења у односу на просек осталих посткомунистичких земаља.

Уместо закључка

Да ли и у којој мери се земље бивше Југославије међусобно разликују, и у којој мери је изражена разлика између ове групе земаља и западне Европе са једне, те посткомунистичке Европе са друге стране? Најпре, сама статистичка значајност коју смо утврдили анализом коваријансе није довољна да се недвосмислено одговори на ово питање. Ово најпре услед чињенице да истраживање оперише великим узорцима, те су стога и мале разлике у аритметичким срединама статистички значајне услед релативно мале грешке мерења. Но, с обзиром да је приближно исти број испитаника у свим подзорцима, само поређење вредности F теста је солидан индикатор мерених разлика у вредносним оријентацијама. Притом, треба имати у виду да је вредност мерења F тестом анализом коваријансе у свакој вредносној димензији контролисана степеном образовања, материјалним статусом и просечном старошћу сваког подзорка. Другим речима, разлике о којима говоримо искључују утицај ових варијабли.

Најпре, поређење између три категорије земаља указује да су разлике најмање изражене када је реч о религиозности. У овом погледу посткомунистичке

земље су нешто религиозније, а степен религиозности између земаља бивше Југославије и западне Европе су готово на истом нивоу. Два су аспекта са овог становишта интересантна. Прво, чињеница да је религиозност у посткомунистичком свету у времену социјализма била на јако ниском нивоу, и да је иста имала експанзију након слома социјализма. Друго, религиозност се често разуме као једна од најфундаменталнијих вредносних оријентација, те према томе, на њу у најмањој мери могу да утичу 'привремени' историјски фактори. Нешто веће разлике, у односу на религиозност, између бивше Југославије, западне Европе и посткомунистичке Европе смо измерили када је реч о етничкој/расној нетолеранцији. Међутим, у овом погледу подаци указују да су земље бивше Југославије етнички/расно нешто толерантније у односу на западну Европу, а значајно толерантније у односу на остале посткомунистичке државе. Овај податак је посебно интересантан, с обзиром да се на простору бивше Југославије још увек осећају последице грађанског рата, који је добрим делом био етничког карактера, а који је трајао скоро десет година. Поставља се питање да ли виши степен етничке/расне толеранције у бившој Југославији јесте резултанта самог рата, на начин да су ратне страхоте, егзодус, етничко чишћење и све остале последице повећале степен толеранције, у смислу да су људи схватили саме последице рата, или је, пак, овај податак рецидив добрих етничких односа које су транзициона друштва бивше Југославије наследиле из периода социјализма. Још веће разлике меримо између три категорије земаља у односу на расну/етничку нетолеранцију, када је реч о социјалном поверењу. У овом погледу, међутим, највиши степен социјалног поверења меримо у западној Европи, а најнижи степен управо у земљама бивше Југославије. Интерпретација овог податка може бити различита, од могућности да су управо гореспоменута ратна дешавања нарушила социјално поверење, до чињенице да је, са изузетком Словеније, увођење слободног тржишта на овим просторима имало много негативније последице у односу на остале посткомунистичке земље. Ово, наравно, у светлу чињенице да се увођењем капитализма у свим осталим земљама бившег социјализма осетио бољитак, док су транзициони процеси у бившим земљама СФРЈ у овом погледу регресивни. Још су веће разлике између три групе земаља, у односу на социјално поверење, када је реч о демократској вредносној оријентацији. Но, и у овом погледу у земљама бивше Југославије виши је степен привржености демократским вредностима, како у односу на западну Европу, тако и у односу на остале посткомунистичке земље. Треба имати у виду да су на мерене вредности демократске оријентације утицале изузетно високе вредности мерења на Косову, али чак и када се искључи Косово, демократска вредносна оријентација је на нивоу западноевропских земаља, а на значајно вишем нивоу у односу на остале посткомунистичке државе. Коначно, највеће разлике између три категорије земаља меримо када је реч о пермисивно-

сти. Треба имати у виду да је пермисивност заправо морална транскрипција традиционалистичке вредносне оријентације. Подаци указују да је највиши ниво пермисивности у западној Европи, а у земљама бивше Југославије је мерена вредност на најнижем нивоу. Дакле, у погледу традиционализма, бивша Југославија је још увек најконзервативнији кутак Европе.

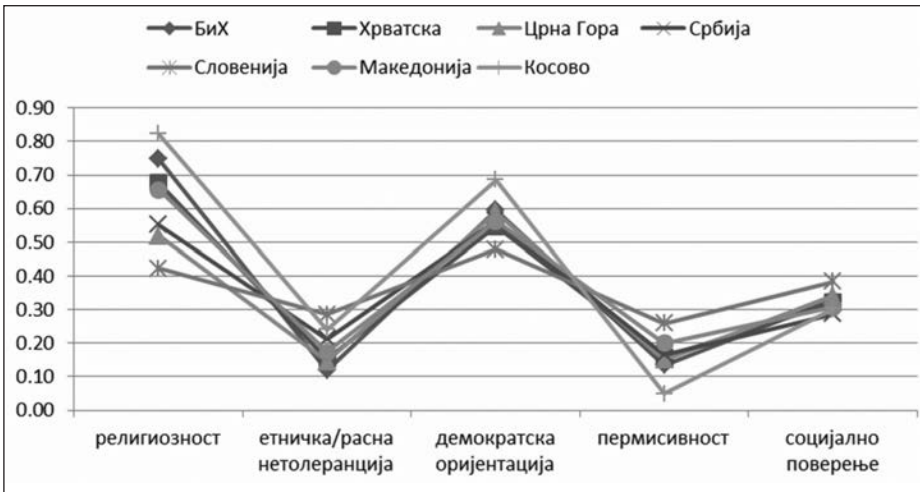
Уколико упоредимо разлике између самих земаља бивше Југославије, оне су најмање изражене када је реч о социјалном поверењу. Дакле, у овом погледу бивша Југославија је више вредносно 'цела' него раздвојена. Компаративно, најнижи степен социјалног поверења меримо у Словенији, а највиши у Црној Гори. Разлике су нешто више, у односу на социјално поверење, изражене у етничкој/расној нетолеранцији. У овом погледу, међутим, најнетолерантнији су Словенци, а најтолерантнији грађани/ке Босне и Херцеговине. Када је о демократској вредносној оријентацији реч, разлике између земаља бивше Југославије су нешто израженије у односу на толеранцију. Уколико мерење демократске вредносне оријентације на Косову оставимо под знаком питања, највиши степен демократске оријентације меримо у Босни и Херцеговини, а најнижи у Словенији. Највиши степен разликовања између земаља бивше Југославије меримо када је реч о пермисивности и религиозности. Када је о пермисивности реч, Словенија је значајно пермисивнија од осталих земаља на југословенском узорку, а убедљиво најконзервативнији јесу они који живе на Косову. У погледу религиозности Словенија је најмање религиозна земља, а Косово најрелигиозније.

Према томе, финално можемо закључити да је Словенија са једне стране најближа вредносним матрицама западне Европе. Они су у односу на остале земље бивше Југославије најмање религиозни, најпермисивнији су, најмање привржени демократским вредностима и етнички/расно најнетолерантнији. У свим овим аспектима сличне разлике идентификујемо између западне Европе са једне, и земаља бивше Југославије са друге стране. Једино по чему Словенија не прати образац западних демократија јесте социјално поверење које је у Словенији значајно ниже, и на нивоу мерених вредности остатка бивше Југославије. Са друге стране, Косово, такође, представља изнимку у односу на остале земље бивше Југославије. На овом узорку меримо значајно виши степен религиозности, виши степен привржености демократији и нижи степен пермисивности у односу на остале земље бивше СФРЈ.

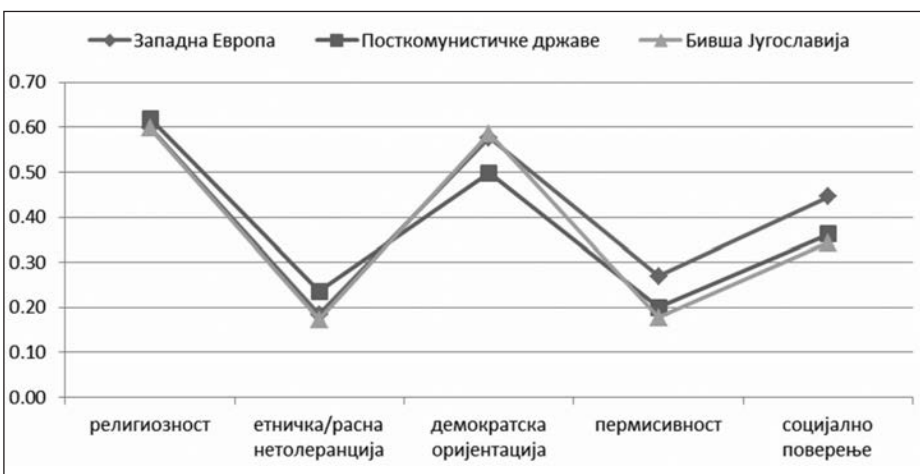
Међутим, све разлике које смо идентификовали морају се узети са резервом, или тачније, морају се разумети у реалним пропорцијама, које нису увек у складу са тестовима статистичке значајности. У Графикону 1. приложене су мерене средње вредности анализом коваријансе како би упоредили све земље бивше Југославије, а у Графикону 2. приказане су референтне средње вредности за три категорије земаља. Према томе, уколико се релативизује статистичка значајност Ф

теста као кључног критеријума разликовања, који јесте реалан али је резултанта пре свега великог броја испитаника, морамо рећи да се како између земаља бивше Југославије, тако и између три категорије земаља више уочавају сличности него разлике.

Графикон 1. АНКОВА – контролисана аритметичке средине мерених вредносних оријентација: бивша Југославија

Графикон 2. АНКОВА – контролисана аритметичке средине мерених вредносних оријентација: три категорије земаља

Но, у циљу да до краја идентификујемо степен сличности и/или степен разликовања између категорија земаља, реализовали смо каноничку дискриминациону анализу. Резултате каноничке дискриминације презентујемо у графиконима 3, 4. и 5. Подаци указују да постоје две дискриминативне функције.

Графикон 3. Каноничка дискриминативна анализа

Функција	Својствена вредност	% варијансе	Каноничка корелација	Вилкс ламбда	χ^2	ДФ
1	.125	86.9	.334	.872	8004.3	10
2	.019	13.1	.136	.982	1092.6	4

Прва је релевантна с обзиром на коефицијент каноничке корелације и проценат варијансе. Но, с обзиром на релативно ниску својствену вредност, не може се рећи да ни на овој функцији постоје изражене разлике између три групе земаља.

Графикон 4. Матрица структуре

	Функције	
	1	2
Пермисивност	.858*	.179
Социјално поверење	.589*	.178
Религиозност	-.291*	.067
Демократска оријентација	.313	-.817*
Расна/етничка нетолеранција	-.323	.423*

* Највећа апсолутна корелација између сваке варијабле и референтне дискриминационе функције.

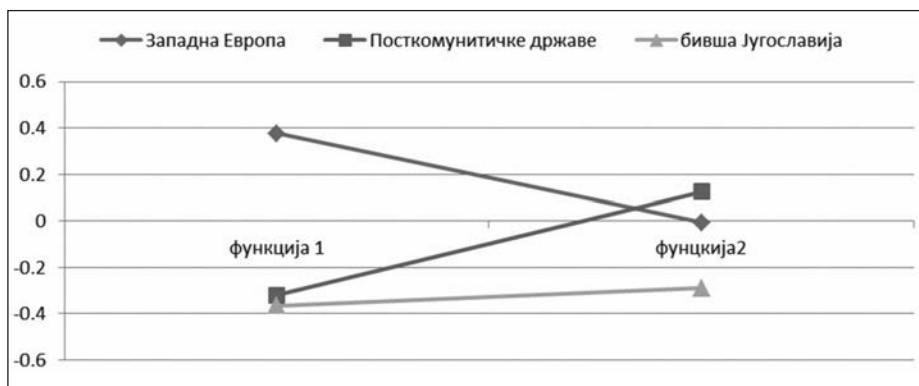
Када је о првој дискриминативној функцији реч, она обједињује пермисивност, социјално поверење и нерелигиозност (која искрено има ниско оптерећење). На основу групних центроида дискриминативних функција, можемо уочити да су у овој димензији сличне посткомунистичке државе и бивша СФРЈ, док се од њих значајно разликују земље западне Европе. Ово одговара и нашем дескриптивном налазу, наиме, у западној Европи је виши ниво пермисивности и социјалног поверења у односу на све остале посткомунистичке земље.

Графикон 5. Групни центроиди дискриминативних функција

	Функције	
	1	2
Западна Европа	.376	-.006
Посткомунистичке државе	-.319	.125
Бивша Југославија	-.364	-.290

Посебан приказ, ради лакшег разумевања сличности и разлика између три категорије земаља а на основу две дискриминативне функције пружамо у Графику 6.

Графикон 6. Групни центроиди дискриминативних функција по категоријама земаља

Коначно, када је реч о вредносним оријентацијама које су биле предмет нашег интересовања у овом раду, можемо генерално извести три закључка. Прво, разлике и између земаља бивше Југославије и између три групе земаља постоје, оне су статистички значајне, али не можемо рећи да су нарочито изражене. Друго, оно по чему се земље бивше Југославије, као 'целина', разликују од остатка Европе (нарочито од посткомунистичких земаља) јесте виши степен етничке/расне толеранције и виши степен привржености демократским вредностима, и ово како у односу на западну Европу, тако и у односу на остале посткомунистичке земље. Треће, у погледу социјалног поверења и пермисивности, земље бивше Југославије су сличније осталим посткомунистичким земљама, а у овом погледу посткомунистичка Европа заостаје за западном Европом.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бешић, М. и Ђукановић, Б. (2000). *Бојови и људи*, СОЦЕН: Подгорица.
- Болчић, С. (ур.) (1995). *Друшћивене промене и свакодневни живот*, Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет: Београд.
- Ђукановић, Б. и Бешић, М. (2000). *Свјетови вриједности*, СОЦЕН: Подгорица.
- Ester, P., L. Halman & V. Rukavishnikov (1997). *From Cold War to Cold Peace. A Comparative Study of Russian and Western Political Cultures*. Leiden & Boston: Brill.
- Halman, L. & O. Riis (1999). *Religion in Secularizing Society. The European's Religion at the End of the 20th Century*. Leiden & Boston: Brill.
- Hofstede, G. (1984). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Beverly Hills: Sage.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences*. Newbury Park: Sage Publications.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences* (second revised edition). Thousand Oaks: Sage.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization*. Princeton: Princeton University Press.
- Kluckhohn, C.K. (1951). Values and value orientations in the theory of action. In T. Parsons & E. A. Shils (eds.), *Toward a General Theory of Action*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Кузмановић, Б. (1998). Ретрадиционализација политичке културе у Мирјана Васовић (ур.). *Фрагменти и политичке културе*, Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење, Институт друштвених наука: Београд.
- Пантић, Д. (1981). *Вредносне оријентације младих у Србији*. Истраживачко издавачки центар ССО Србије: Београд.
- Пантић, Д. (1990). *Промене вредносних оријентација младих у Србији*. Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење. Институт друштвених наука: Београд.
- Пантић, Д. (1992). Промене вредности у бившој Југославији: Преглед налаза емпиријских истраживања. *Међународни проблеми*, 44 (3-4), 429-432.
- Пантић, Д. (1998). Value Orientations of the Electorate”, in: Goati, Vladimir, (ed). “*Elections to the Federal and Republican Parliaments of Yugoslavia (Serbia and Montenegro) 1990-1996*”, the series “*Founding Elections in Eastern Europe*”, Sigma, WZB: Berlin: 69-85.
- Пантић, Д. (2002). Вредности бирача пре и после демократског преокрета 2000. Године, у В. Гоати (ур.), *Партијска сцена Србије после 5. Октобра 2000*. Институт друштвених наука: Београд: 131-158.
- Пантић, Д. (2005). Да ли су вредности бивших комунистичких земаља сличне? *Зборник радова майице српске за друшћивене науке*, (118-119): 49-69.
- Павловић, З. (2009). *Вредности самоизражавања у Србији*, Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење, Институт друштвених наука: Београд .
- Поповић, М. (ур.), (1977). *Друшћивени слојеви и друшћивена свесћ*, Центар за социолошка истраживања института друштвених наука: Београд.
- Parsons, T. (1939). *The Structure of Social Action*. New York: Free Press.

- Rokeach, M. (1968). *Beliefs, Attitudes, and Values*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Spates, J.L. (1983). The sociology of values. *American Review of Sociology*, 9, 27-49.
- Swartz, S.H. (1992). Universals in the content and structure of values: theoretical advances and emirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1-65.
- Swartz, S.H. (1994). Beyond individualism/collectivism. New cultural dimensions of values. In U. Kim (eds.), *Individualism and Collectivism*. Thousand Oaks: Sage.
- Swartz, S.H. (2004). Mapping and interpreting cultural differences around the world. In H. Viken (eds.), *Comparing Cultures. Dimensions of Culture in a Comparative Perspective*. Leiden & Boston: Brill.
- Васовић, М. (1998) Политичка култура и вредности у Мирјана Васовић (ур.). *Фрагменти ио-литичке културе*, Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење, Институт друштвених наука: Београд.
- Vinken H., J. Soeters & P. Ester (eds.), (2004). *Comparing Cultures. Dimensions of Culture in a Comparative Perspective*. Leiden & Boston: Brill.

Milovan Bešić

University of Belgrade
Faculty of Political Science

Summary

The main goal of this paper is to measure and compare certain value orientations in countries of former Yugoslavia. Also, we compare mean values for the ex Yugoslavia with the reference measurement in western and eastern Europe, respectively. The value orientations which are about to be analyzed are: religiosity, racial/ethnic tolerance, democratic orientation, permissiveness and social trust. We used European Value Survey data 2008-2009 wave. As a method, analysis of covariance, as well as canonical discriminant analysis had been applied. Results showed that in former Yugoslavia we measure higher level of tolerance and democratic orientation comparing to rest of Europe. On the other hand, in the former Yugoslavia we measure lower level of social trust and permissiveness comparing to eastern and western Europe, respectively. Also, we recognized that Slovenia is differing from other ex Yugoslav countries, in a sense that measured values are closer to western societies.